

Onder protestanten wekte pelgrimeren vanouds argwaan, omdat het voor hen verbonden was met de verering van een heilige en het vergaren van goede werken. Toch bleef het een rol spelen in protestantse spiritualiteit: niet als een onderbreking, een letterlijk op weg gaan, maar als een metafoer die heel het leven omspant.

Het **leven** als een pelgrimage

Bunyan en de levensloop

'Een goede tijding uit een ver land, is als koud water op een vermoeide ziel.'

Spreuken 25:25

Prof.dr. Frits de Lange is hoogleraar ethiek aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Kampen.

De beroemdste uitwerking van die metafoer is John Bunyans *Pilgrim's Progress* (1678). In de droom van *Christian* ('Christiaan', christen), die op het woord van Evangelist alles achterlaat, wordt de lezer meegetrokken.

*This Book will make a traveller of thee.
If by its counsel thou wilt ruled be:
It will direct thee to the Holy Land.
If thou wilt its directions understand...*

Een adembenemende tocht

Wanhopig bezorgd over zijn zielenheil verlaat Christian – die dan nog Genadeloos heet – op aanraden van Evangelist zijn vrouw en kinderen en gaat op weg naar de Enge Poort. Halsstarrig en Plooibaar, twee stadsgenoten, proberen hem tevergeefs over te halen terug te keren. Het gezelschap komt terecht in het Moeras Mistrouwen. Plooibaar houdt het voor gezien en keert terug naar huis. Christen, bijgestaan door Helper, gaat door en

Evangelist wijst Christen de weg. Detail glas-in-loodraam, John Bunyan's church and museum, Bedford
Foto Dave Bartruff

ontmoet Werelds Wijze, de verzinnende beelding van de burgermansijsheid, de wereldlijke moraal. Hij verwijst hem naar het dorp Zedigheid, waarin Wettisch met zijn zoon Burgerlijkheid wonen. Een prima plek, waar Christen zonder de last op zijn rug en met zijn gezin zou kunnen komen te wonen. Maar geïntimideerd door de berg Sinai die hem lijkt te verpletteren, wordt hij door Goede Wil op de smalle weg (onder verwijzing naar Matt. 7:14) geplaatst.

Christen belandt vervolgens in het huis van de Uitlegger, de catechetische leerschool voor meditatie en bijbelstudie, waar hij via een ontmoeting met de kinderen Patientie en Passie ('he will have all now') naar het Kruis wordt geleid. Daar wordt hij verlost van zijn last. Christen komt tot een moment van subjectieve heilszekerheid, al is het maar voor even.

Langs praktisch-spirituele weg

Dit moment van bekering is echter nog maar het begin van de verleidingen en gevaren die hem nog te wachten staan. Christen blijft voorwerp van subjectieve twijfel; tot de corresponderende objectieve heilszekerheid leidt nog een lange praktisch-spirituele kennisweg. Hier maakt de literaire vorm het boek tot troostboek: de lezer weet wat Christen nog niet weet: dat hij gereed zal worden. Er volgt een adembenemende tocht vol actie, afgewisseld met rustige momenten op pleisterplaatsen, waar Christen didactisch onderricht ontvangt. Christen moet tegenstand overwinnen en waakzaam blijven tot aan het moment dat hij de Doodsrivier doorwaadt. Christen ontmoet Formalist en Hypocriet, beklimt de heuvel Moeilijkheid, valt in slaap – een doodzonde voor een calvinist! – in het Prieel, waar hij zijn boekrol (toegangsbevis voor de Hemelse stad) laat liggen. Hij mag vervolgens relaxen in paleis Sierlijk, waar hij ontvan-

gen wordt door Godvruchtigheid en Voorzichtigheid, vrouwen die het puriteinse middenklasse huishouden vertegenwoordigen en die Christen het gevoel geven thuis te zijn. Hij mag ook alvast van verre een glimp opvangen van de Liefelijke Bergen. Maar vervolgens moet hij nog eerst afdalen in de vallei van verootmoediging voor een verschrikkelijke strijd met het tot de tanden gewapende duivelse monster Apollyon. Ontsnapt aan de Vallei van de schaduw des doods vervolgt hij zijn reis met Getrouwe. Zij ontmoeten samen Mond-Christen, die wel welbespraakt het geloof weet te verwoorden, maar verstomt als Christen hem voorhoudt wat essentieel is: 'De ziel van de godsdienst is gelegen in de beoefening ervan.' Hun wegen scheiden.

Allerlei ontmoetingen

De reis wordt vervolgd via de stad IJdelheid, waar de pelgrims blootgesteld worden aan de verleidingen van de kermis des levens. 'Gij zijt nog niet buiten schot van de duivel', waarschuwt Evangelist Christen en dat blijkt ook: Christen en Getrouwe worden gevangengenomen, mishandeld en na een rechtsgeding ter dood veroordeeld. De arrestatie van en het proces tegen beiden doen denken aan het lot van de *dissenters* in zeventiende-eeuws Engeland, maar verwijzen ook naar de eerste christenvervolgung. Aan Getrouwe wordt het vonnis voltrokken; Christen overleeft. Hij blijft niet lang alleen; hij krijgt een nieuwe medepelgrim in de gestalte van Hopende, die hem tot aan de poorten van de Hemelse stad zal vergezellen. Samen ontmoeten ze tal van verleidelijke gesprekspartners. Een angstaanjagend confrontatie met reus Wanhooop en een gevangenschap in kasteel Twijfeling, die Christen zo wanhopig maakt dat hij aan suïcide gaat denken. Altijd is de verleiding van de *acedia* (lusteloosheid) present.

Tegenstand overwinnen en waakzaam blijven tot aan de Doodsrivier

Roerige tijden

In 1534 ontrok koning Henry VIII de Engelse kerk aan het pauselijk gezag. Onder zijn opvolgers Edward VI (1547-1553) en Elisabeth I (1558-1603) nam deze schismatieke katholieke kerk de beginselen aan van de calvinistische Reformatie, goeddeels met behoud van de bisschoppelijke kerkregering en de oude liturgie. Onder de uit Schotland komende James I (1603-1625) kreeg de calvinistische stroming, wier scheldnaam Puriteinen een geuzennaam geworden was, het steeds moeilijker. Harde maatregelen van Charles I (1625-1649) tot herstel van de kerk in rooms-katholieke zin leidde tot een burgeroorlog waarin koningsgezinde en puriteinse legers onder Oliver Cromwell elkaar fanatiek bestreden. Vanaf 1649, het jaar dat Charles I werd onthoofd, was Engeland een Gemenebest. De Restauratie van 1660 herstelde het koningschap, onder Charles II (1660-1685) en James II (1685-1688). De onder Cromwell als Lord Protector beschermde vrije kerken werden hard aangepakt. Aan de Anglicaanse geestelijken werd strenge eenvormigheid opgelegd. James II deed zijn best de Engelse kerk weer bij Rome te brengen. De Glorious Revolution van december 1688 verhindeerde dit, toen James' dochter Mary en haar man stadhouder Willem III uit de Nederlandse Republiek overkwamen en op verzoek van het parlement de Engelse kroon aanvaardden.

Er volgen nog nieuwe ontmoetingen met hypocrieten en zelf-misleiders. De zekerheid omtrent de waarheid blijft omstreden, de verleiding om genoeg te nemen met minder dan het absolute blijft groot. Dat blijkt uit het lange, maar vergeefse gesprek met een medepelgrim. Onkunde. Een gecompliceerde persoonlijkheid, die zichzelf in alle oprechtheid misleidt. Hij blijkt niet in staat tot het pijnlijke zelfonderzoek van de waarheidszoeker. De poging om hem tot bekering te brengen mislukt. Behalve deze medereiziger is er ook een pelgrim die hen tegemoet komt, omdat hij terugkeert: Atheïst. Hij radicaliseert de twijfel zo, dat zij tot zekerheid voor hem is geworden: het heil is een illusie, de hemelse stad een zinsbegoocheling.

Christen wordt gered

Uiteindelijk treden beide pelgrims het land Beulah ('bruidslaan'; zie Jes. 62:4) binnen, waar het uitzicht op de Hemelse Stad hen ziek maakt van verlangen om er binnen te treden. Een dramatische doortocht door de Rivier des Doods staat hen

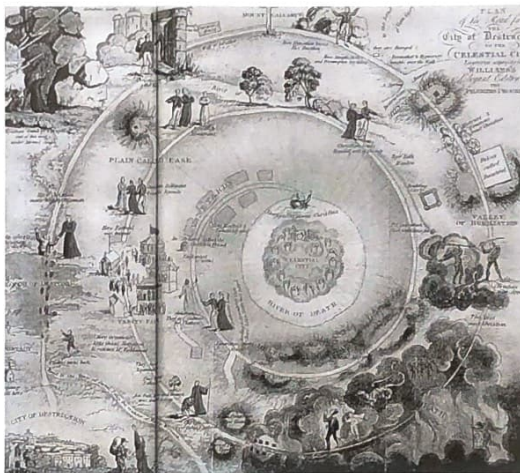
nog eerst te wachten, voor zij door de engelen met trompetgeschal verwelkomd worden. Onkunde, achterop gekomen, wordt de toegang geweigerd; hij beschikte niet over het benodigde certificaat. Hij wordt afgevoerd.

'En zo zag ik, dat er evengoed een weg naar de hel was vanaf de hemel, als vanaf de Stad Verderf. Toen werd ik wakker, en ziet, het was een droom.' Aldus de laatste regels van *Pilgrim's Progress*.

Beroemdste allegorie

Het boek werd een enorm succes en kreeg reeds in Bunyans leven elf herdrukken. In veel huizen was het naast de Bijbel het enige boek. Het is de beroemdste allegorie uit de Engelse literatuur en Bunyan, de ongeletterde ketellapper, wordt thans erkend als de grootste puriteinse schrijver van het Engelse proza. Zijn taal heeft de kracht van de Engelse Bijbel, levendig en bondig, getuigend van psychologisch inzicht, met gewone Engelse mensen in een herkenbaar Engels landschap. Inmiddels is het in meer

Bij elke ontmoeting staat de ziel van Christen opnieuw op het spel

De weg die Christen gaat van de Stad Verderf naar de Hemelse Stad. Uitvouwbare plattegrond uit een Engelse editie van *Pilgrim's Progress* uit 1778.

dan tweehonderd talen vertaald. Reeds in 1682 verscheen een Nederlandse vertaling, met illustraties van Jan Luyken, onder de titel *Eens Christens Reijse na de Eeuwighydt - vertonende de ganse staat van een boetvaardige en Godzoekende ziel*. De titel weerspiegelt overigens een verschuiving ('pilgrim' wordt 'christen', 'progress' - voortgang - wordt 'reis', de 'world to come' wordt 'eewighydt') van een dynamischer naar een statischer (Nederlands) gereformeerd denken, met zware nadruk op de eeuwigheid.

Geestelijk perspectief

Er is een verschil tussen levensloop en levensloopbeelden. De laatste zijn culturele constructies, gebaseerd op interpretatieve praktijken. Daarbij staat de metafoer centraal. Krachtige metaforen geven aan een levensloopbeeld behalve een cognitieve ook een emotionele, naast een beschrijvende ook een moverende en overtuigende kracht. Zij doen ertoe. Het maakt een heel verschil of men het leven ziet als strijd of als dans, als schaakspel of als leerschool, als avontuur of als gevangenis. Elk elementair beeld beïnvloedt de verhouding tot anderen,

dan tweehonderd talen vertaald. Reeds in 1682 verscheen een Nederlandse vertaling, met illustraties van Jan Luyken, onder de titel *Eens Christens Reijse na de Eeuwighydt - vertonende de ganse staat van een boetvaardige en Godzoekende ziel*. De titel weerspiegelt overigens een verschuiving ('pilgrim' wordt 'christen', 'progress' - voortgang - wordt 'reis', de 'world to come' wordt 'eewighydt') van een dynamischer naar een statischer (Nederlands) gereformeerd denken, met zware nadruk op de eeuwigheid.

verleden en toekomst, en de keuzen die men maakt. De metafoer van het leven als reis of queeste is ook zo'n oeroud beeld. Dat beeld van de levensreis krijgt in de pelgrimsgemetafoer een bijzondere kleur. Het leven wordt in een geestelijk perspectief gezet. Het aardse leven, leert het Nieuwe Testament, wordt gekenmerkt door 'vreemdelingschap'. Nu zijn wij 'ver van de Heer in de vreemde' (2 Kor. 5:6; zie ook Hebr. 11:13), terwijl wij in werkelijkheid 'burgers van een rijk in de hemelen' zijn (Filipp. 3:20). Dat de pelgrimsgemetafoer stevig verankerd werd in de westerse spiritualiteit is vooral aan Augustinus te danken. De heidense spiritualiteit, zei hij, is gekenmerkt door kringlopen, waarin men vastloopt en verdwaalt; de christelijke (zowel voor enkeling als gemeenschap) is er één van opgang, voortgang en verlossing. Zo verlieten mensen huis en haard, uit vrije wil of als boeteling, om te gaan naar de plaats waar het heil had plaatsgevonden (Jeruzalem) of waar een heilige begraven lag (Compostela bijvoorbeeld). De Reformatie wees zulke pelgrimages af: de heiligerenvering zong zich dikwijls los van Christus, en het vermeende verdiensten-karakter van

Onvermoeibaar

John Bunyan, geboren in 1628 in Elstow, Bedfordshire, ongeveer honderd kilometer ten noorden van Londen, groeide op in armoede, kreeg weinig formele schooling, en werd ketellapper, net als zijn vader. Heel jong diende hij als soldaat in het parlementsleger van Cromwell. Hij was, zo zegt hij zelf, geen toegewijd christen, maar kwam tijdens zijn huwelijk tot inkeer en geloofszerkerheid. Ze voegen zich bij een vrije gemeente in Bedford waar hij aangesteld wordt als lekenpreker, die ook in de wijde omgeving veel volk trekt. Na nog geen tien jaar huwelijk sterft zijn vrouw, hij blijft achter met jonge kinderen van wie het oudste meisje blind is. In 1659 hertrouwt hij. De Restauratie maakt het leven zwaar. Bunyan gaat om zijn preken de gevangenis in (1660-1672). Hij leest en schrijft veel en wordt na zijn vrijlating predikant van de gemeente in Bedford. Van december 1676 tot juli 1677 zit hij opnieuw gevangenis. Dan voltooit hij *Pilgrim's Progress*, waaraan hij in de eerste gevangenschap was begonnen. Onvermoeibaar blijft hij preken, zelfs ver van Bedford. In augustus 1688 sterft hij in Londen, nadat hij op één van zijn reizen daar doorweekt van de regen was aangekomen.

De hemelse hardloper

'Sta op, mens, wees niet langer lui! Zet voet en hart en alles op de weg van God en loop hard: aan het einde van de wedloop wacht de erekrans. Daar staat de liefhebbende voorloper, Jezus zelf, die een hemels maal bereid heeft om uw ziel welkom te heten, en Hij geeft het u met een williger hart dan u zelf ooit zou kunnen verlangen. O, stel dan de tijd niet langer uit ... Vaarwel! Het is mijn wens dat onze zielen getroost zullen zijn aan het einde van de reis.'

Slot van een preek van John Bunyan over 1 Korinthe 9:24, uit 1660; in 1698 postuum uitgegeven als *The Heavenly Footman*, de hemelse hardloper. Fragment vertaald door J. Faber. Opvallend, dat er hier in plaats van pelgrimage van een wedloop wordt gesproken.

de tocht weersprak de rechtvaardiging 'door het geloof alleen'. De burgerlijke samenleving die zich toen ontwikkelde kon ook moeilijk toestaan, dat de beroepspraktijk door het pelgrimeren langdurig onderbroken werd. Zo werd de pelgrimage van concrete praktijk tot metafoor voor de christelijke levensloop. De reiziger zet koers naar de eeuwigheid. 'Indien de hemel ons vaderland is, wat is dan de aarde anders dan een oord van ballingschap?' aldus Calvijn. Het christelijk leven wordt dan ook gezien als een pedagogische reis naar de hemelse bestemming, een oefening 'in de leerschool van Christus'. Calvijns reconstructie van de traditionele metafoor van de pelgrimstocht heeft als markante kenmerken, dat de christelijke levensreis één transcendent doel heeft, en dat de reis een individuele is. Het leven is een actieve meditatie van het toekomstige leven, waarin alle lijnen en patronen in de levensloop bewust worden georganiseerd. Het is de individuele gelovige die deze reis onderneemt. De kerk is geen doel in zichzelf, maar een middel, waarin gelovigen elkaar ondersteunen; geen heilsinstituut, maar heiligingsinstituut.

Tot hoger doel geroepen

'Christian' in Bunyans *Pilgrim's Progress*, is zo'n calvinistische protestant; niet op aarde om gelukkig te worden, maar tot hogere opdracht geroepen.

Zijn ene doel is de dienst aan God van wie zijn eeuwig heil afhangt. Hij leeft op het scherp van de snede, alert, intensief, voortdurend tot kiezen genoodzaakt. Hoe verder op de weg des levens, hoe minder illusies over de wereld en zichzelf, en des te meer waakzaamheid voor wat hem van zijn weg zou kunnen afbrengen. Door deze buitengewone urgentie moet het boek de lezer ademloos geboeid hebben. Bij elke ontmoeting staat de ziel van Christen opnieuw op het spel. Zijn radicale zoektocht is een nee tegen elk compromis omwille van de lieve vrede. Pijnlijke zelfwaarneming, zelfanalyse en zelfkritiek horen daarbij. Het appèl dat daarbij gedaan wordt op de lezer overstijgt de geloofsleer waarin het is ingebed. Het individualiseert de lezer. Hij is verantwoordelijk voor zijn levensloop. De hindernissen onderweg zijn voor hem geen onafwendbaar lot, dat hij moet ondergaan, maar een tegenstand die hij moet bestrijden. Daar dient zijn geestelijke wapenrusting voor (Ef. 6:11). De reiziger heeft een gebroken verhouding tot zijn natuurlijke omgeving. Geroepen-zijn betekent innerlijk afscheid nemen van wat hem lief is en vertrouwd. Alles en iedereen moet hij beschouwen als een test. Dat betekent ook regelmatig een sociale breuk – het dramatische resultaat van de compromisloze zoektocht naar de waarheid, waarbij maar al te vaak de wegen scheiden. Dat is geen bewuste

vooropgezette intentie. 'Christian' heeft allerlei weggenoten. Zij trekken voort van gesprek tot gesprek met maar één doel: de bestemming bereiken. Dat geeft de dialogen hun stuwende dynamiek. Er is inderdaad een individualiserende tendens in dit protestantisme. Maar zij is eerder ethisch dan on sociaal. Zij maakt Christen verantwoordelijk.

Er is een duidelijke structuurverwantschap tussen Christen, de puritein die zich losweekt uit ruimte, tijd en traditie, doelbewust op weg naar de hemel, en het levensproject van het (post)moderne zelf. De religieuze metafoor is de vitale voedingsbodem geworden voor de moderne visie op de levensloop als keuzeproject. Ook hier is men persoonlijk verantwoordelijk voor de gemaakte keuzen. Los van de natuurlijke kaders van ruimte, tijd, verwantschap en traditie zoekt het moderne individu naar de waarheid omtrent zichzelf, naar authenticiteit. Ook hier dialoog, met een grote relationele mobiliteit. Ook hier de rusteloze zoektocht, de constructie van het zelf als een betekenisvol narratief. Maar de religieuze inhoud van het protestantisme van Bunyan is in dit project volledig verdampt. •

** Dit artikel is met instemming van de auteur verkort en geredigeerd door drs. Jaap Faber (1936), protestants emeritus predikant en redactielid van Herademing.*

Literatuur

- John Bunyan, *The Pilgrim's Progress from this world to that which is to come*, ed. J.B. Wharey, second revised edition R. Sharrock, Oxford 1960
- F. de Lange, 'Het leven als een pelgrimage. John Bunyan en de moderne levensloop', in: G. de Kruijff en W. de Jong (red), *Een lichte last. Protestantse theologen over de kerk*, Zoetermeer 2010
- H. van 't Veld, *De pelgrimsstaf is in mijn hand. John Bunyan (1628-1688). Een biografie*, Utrecht 2004